

BOŽO REPE

Utrinki iz bližnjega leta 1962 (2)

(nadaljevanje in konec)

Taki zaključki nekaterim v Beogradu niso bili preveč všeč, kar so nekateri slovenski politiki tudi pričakovali. Na seji IK CK ZKJ 3. aprila 1969 je Aleksander Ranković ocenil, da so slovenski zaključki v nasprotju s celotno smerjo zveze seje, da dajejo vtis tihega nestrinjanja, ki ima svoje korenine tudi v razumevanjih, kot so prišla do izraza že prej, npr. na januarski seji CK ZKS, da se Slovenija zapira v svoj krog in postavlja v vlogo nekakšnega branitelja sistema družbenega upravljanja. Tudi Tito je menil, da so zaključki presplošni, da vse postavljajo na materialno bazo in da izražajo usmeritev nasprotno liniji ZKJ. Marinko in Leskošek sta sicer ugovarjala; menila sta, da je bila večina razpravljalcev proti nacionalizmu in samokritična ter da v Sloveniji ni dezintegracijskih teženj, vendar se je kritiki pridružil tudi Kardelj (ki je očitno ocenil, da mu drugega ne preostane) in menil, da v Sloveniji bodisi niso videli v čem je problem, bodisi so se mu izognili. Borbe ni več, občutek nevarnosti pa se je izgubil, prav tako kot kritični odnos do tendence domnevne obrambe pravic Slovenije in Slovencev. Kardelj je slovenskemu vodstvu očitil tudi praktikizem in psevdokratizem v smislu »mi hočemo naprej, oni vlečejo nazaj«, da ni borbe za vodilno vlogo partije, pa tudi to, da v Sloveniji ni nobene marksistične revije.⁵⁵ (Posledica tega je bila ustanovitev Teorije in prakse – op. B. R.). Sklep s seje (ki je sicer obravnavala poročila s sej republikanskih izvršnih komitejev) je bil, da se bosta sestala sekretariata obeh izvršnih komitejev, kjer naj bi stvari razčistili.

Kako je potekal sestanek⁵⁶ in kakšno je bilo razpoloženje v slovenskem taboru, je v zelo življenjskem opisu (ki ga je napisal takoj po dogajanju) prikazal Stane Kavčič. Tako on kot drugi člani sekretariata so bili pripravljeni vztrajati, tudi za ceno odhoda iz politike. Še pred sejo jih je na hodniku izvršnega sveta, kjer je bil sestanek, srečal Kardelj, ki je bil zelo zaskrbljen (Kavčič je ocenjeval, da je bil eden od prvih ciljev zagovornikov centralizma odstraniti Kardelja, obenem pa tudi, da bi brez njihovega zaledja moral plačati račun in pobrati šila in kopita); sugeriral jim je, naj rešujejo kar se da rešiti, obenem pa jim očitil, da so ga po nepotrebnem potunkali v kašo.

Sestanek, na katerem so bili od članov sekretariata CK ZKJ poleg Kardelja še Tito, Ranković in Gošnjak, je začel Tito »z zelo življenjskim, tovariškim in razumevačim tonom«,⁵⁷ ki je kazal na to, da se želi pogovoriti, ne pa disciplinsko obračunavati. Izrazil je vtis, da se je v Sloveniji razpasel nacionalizem in celo tendence po odcepitvi in da zelo zastavljajo vlogo ZK. (Kavčič je ocenjeval, da je bil Tito precej enostransko informativno o nekaterih dogodkih, da ni imel popolnega in objektivnega pregleda nad stvarnim stanjem v Jugoslaviji, kar je bila posledica črnih udbovskih in drugih poročil). Obenem je Tito poudaril, da razume razpoloženje v Sloveniji zaradi nerešenih gospodarskih problemov, zlasti v zvezi s sistemom delitve in racionalnejšega gospodarjenja in obljubil, da se bo za rešitev teh vprašanj sam zavzel.

Slovenski predstavniki so mu v razpravi »uspeli precej dokazati, da le ni v Sloveniji vse

⁵⁵ Zapisnik seje IK CK ZKJ in poročila z razširjenih sej republik, 3. 4. 1962 ZA CK ZKJ, III/89.

⁵⁶ Zapisnik v arhivu CK ZKJ ni ohranjen.

⁵⁷ Stane Kavčič: Spopad, Teleks, 7. 1. 1988, št. 1, str. 20.

tako črno, kot bi izgledalo na osnovi nekaterih poročil«, in da so »na področju samoupravljanja, gospodarstva in razvoja socialističnih odnosov kljub nekaterim napakam in deformacijam dosegli očiten napredek, ki se kaže tudi v splošnem razpoloženju množic; njihov vtis pa je bil, da so »s tem razgovorom, s svojim nastopom in odporom dali dokajšen prispevek tisti družbenopolitični koncepciji, ki je dobila svojo ponovno potrditev v novi ustavi.«⁵⁸

Z današnje distance te ocene brez dvoma zvenijo pretirano optimistično, tako kar se tiče ustave, kot Kavčičeve ocene, da je »resna nevarnost, da se izdatno vrnemo nazaj z vsemi nedoglednimi posledicami, bila s tem tedaj odstranjena.«⁵⁹ Brez dvoma pa so bile izraz velikega olajšanja, ki je bilo – glede na to, da je bila Jugoslavija v tem času zelo blizu (upamo si trditi da najbližje kot v kateremkoli obdobju od leta 1948 do tedaj) variantni obliki realnega socializma po vzhodnoevropskem receptu, razumljivo.

Od tod tudi Kavčičeva ocena, da je Slovenija – če kdaj – takrat »kot najbolj napredna republika dala svojo podporo naprednim konceptom in dala svoj prispevek taki izgradnji socializma, kot je proklamiran v našem programu« in da so »zastavili ideološko in politično ofenzivo na sistem neposredne demokracije in družbenega in delavskega samoupravljanja, katero so v začetku leta 1962 sprožila nekatera objektivno zaostrena in zavozljana družbena protislovja in tudi vsi tisti subjektivni faktorji, ki niso mogli, hoteli ali želeli razumeti položaj, v katerem smo bili, in prihodnosti, kakršna se je pred nami odpirala.«⁶⁰

Na protislovnost tedanjih razmer kaže mešanje optimizma in črnoglednosti, saj je obenem zapisal, da kljub temu, da spomladanski državni udar ni uspel, obstaja latentna nevarnost »in zato toliko večja, ker so lahko Rusi takoj zraven, če že niso! – samo nadaljnji razvoj lahko prinese definitivno zmago – sedaj smo zopet v ofenzivi – birokratizem je v nokdaunu ni pa nokautiran.«⁶¹ V ta sklop Kavčičevih razmišljanj sodi tudi mnenje o Titovem govoru maja v Splitu (po nekaterih pričevanjih naj bi se Tito odločil zanj intuitivno, brez poprejšnjega posvetovanja z drugimi člani sekretariata oz. izvršnega komiteja – op. B. R.), ki ga je označil za »zelo nevarnega«, vendar, da je »pokazal, da je dorasel položaju – kljub vsemu je krenil naprej in ne nazaj.«⁶²

Seveda pa so take ocene ostale v skrbno zaklenjenih predalih. V resnici je slovenski izvršni komite svoj »confiteor« (če uporabimo Kavčičev izraz) izmolil do konca. Na seji 19. aprila 1962, je – po Marinkovem poročilu, da se je sekretariat IK CK ZKS v celoti strinjal s kritiko IK CK ZKJ in da jo je tudi sprejel; in ocenil, da se »ostra kritika nacionalističnih pojavov (s seje IK CK ZKS 29. marca – op. B. R.)... v naših zaključkih ni izražala v tej smeri, kot je bila podana«,⁶³ sklepe spremenil.

V spremenjenem dokumentu je poudaril demokratični centralizem (»odločno in brez-kompromisno je treba nastopiti proti vsakršni kršitvi discipline pri izvajanju enotne linije Zveze komunistov Jugoslavije ter sklepov in stališč centralnega komiteja in nižjih vodstev ZKS«); in v kar nekaj točkah borbo proti domnevemu nacionalizmu (»z vso politično ostrino se je treba boriti v našem družbenopolitičnem in gospodarskem življenju, zlasti pa v vrstah ZK proti malomeščanskemu liberalizmu, proti pojavom nacionalizma, partikularizma, lokalizma, egoizma, proti vsemu, kar razbija idejno enotnost ZK... Izvršni komite CK ZKS opozarja vse člane, organizacije in vodstva ZKS na nujnost boja proti tistim posameznikom, ki z nacionalističnimi ekscesi rušijo enotnost, kršijo družbeno disciplino in zavirajo nadaljnji razvoj naše skupnosti in sistem socialistične demokracije... Izvršni komite CK ZKS obvezuje članstvo za odločen boj proti nacionalističnemu »frazarjenju posameznikov, ki govorijo, da je relativna razvitost Slovenije zgolj plod truda in naših nacionalnih sposobnosti, pri tem pa ne vidijo, da je tudi rezultat zgodovinskega razvoja ter podcenjujejo in napačno prikazujejo razvoj, ki ga doživljamo v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov.«⁶⁴

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam, str. 21.

⁶² Prav tam.

⁶³ Zapisnik razširjene seje Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije, ki je bila 19. aprila 1962, str. 1, 2, ZA CK ZKS, seje IK CK ZKS, III/15.

⁶⁴ Prav tam, str. 38–43.

Iz sklepov ni izostala tudi kritika negativnih pojavov v gospodarstvu po vzoru zveznih sklepov, čeprav so v drugem delu besedila, ki je zadeval Slovenijo, nekatere ugotovitve s prejšnje seje ostale.

Preden pogledamo, kakšne posledice je povzročil v jugoslovanskem političnem prostoru obravnavani zakulisni boj, se za trenutek spustimo v bazo, ki naj bi sprejete sklepe uresničevala. Slovenski izvršni komite je razpravo o sklepih IK CK ZKJ, pa tudi o svojih, skrbno pripravil. Na vsako občinsko sejo je moral oditi vsaj en član IK oz. CK (od tistih, ki so sodelovali na seji). »Predelavo in izvajanje pisma IK CK ZKJ« so že v aprilu opravili občinski komiteji, 13 republiških aktivov (vodilni člani CK), 29 okrajnih aktivov (vodilni člani OK), 168 občinskih aktivov ZK, garnizijski komiteji in razni drugi aktivni, poverjenišтва, tovarniški komiteji, osnovne organizacije.⁶⁵

V izvršnem komiteju so ocenjevali, da so bile razprave ostre, kritične, samokritične, konstruktivne, principialne, da se je pokazala popolna enotnost s pismom, da je pripravljenost na izvajanje stališč (le redki naj bi izražali dvom v učinkovitost pisma). Sklepi, ki so pismo konkretizirali, naj bi bili obsežni in naj bi dajali orientacijo za delovanje komunistov. Še najslabše so bile po oceni izvršnega komiteja teritorialne organizacije, kjer so bile »razprave slabše, splošne, deloma obrnjene navzven, nekaj kritikastrskih izpadov in neargumentiranih kritik vodilnih tovarišev, predvsem v mestnih organizacijah z malomeščansko mentaliteto članov.«⁶⁶

Posledice ukrepanja na temelju pisma so bile odložene gradnje administrativnih objektov in zadrževanje problematičnih gradenj, rebalansi proračunov, ukrepi za boljše delovanje aparatov, reševanje proizvodnih problemov (povečevanje izvoza, zmanjševanje proizvodnih stroškov, zmanjševanje reprezentančnih stroškov, zmanjševanje delovnih mest, zlasti v upravi (pri vsem tem je šlo kajpada bolj za sklepe oz. »proučevanje možnosti«, kot pa za dejansko izvajanje – op. B. R.), ipd.

Kakšne dejanske posledice je imel kampanjski pritisk z vrha med ljudmi, ki razen redkih izjem bistva konflikta v vodstvu niso poznali, kažejo zbrane številke o kadrovskih menjavah in »negativnih izpadih«. Analitiki v CK ZKS so ugotovili, da je bilo v teritorialnih organizacijah skupaj 1093 negativnih izpadov, v gospodarstvu 1754, v ostalih organizacijah in aktivih pa 547.⁶⁷ Za ilustracijo, kaj so pod »negativnimi izpadi«, »destruktivnimi nastopi«, »breznačelnimi« diskusijami v vodstvu ZKS pojmovali, navedimo nekaj primerov. Med take pojave je sodilo stališče, da, če bi neki okrajni ljudski odbor tiste osebne avtomobile, ki jih je poceni prodal nekaterim funkcionarjem, prodal po tržnih cenah, bi lahko zvišali plače prosvetnim delavcem. Sem so sodile tudi ocene »da riba smrdi pri glavi«, pa kritika vodilnih tovarišev, ki imajo razkošne vile in vikende v turističnih krajih (med njimi so omenjali Borisa Kraigherja in Staneta Kavčiča ter nekatere člane tedanjega izvršnega sveta), mnenje, da so borci zapostavljeni ipd.

Kampanja je zajela vsa področja življenja, najbolj pa gospodarstvo. Zlasti so po osnovnih organizacijah kritizirali nabave avtomobilov (poceni prodaje službenih avtomobilov posameznikom), gradnje hiš, visoke dohodke poleg plač (premije, kilometrine, bankete, darila), malverzacije s stanovanji, prikrivanje razponov v osebnih dohodkih ipd. Veliko kritik, zlasti na račun poslovanja, je bilo upravičenih, vendar so le izjemoma posegale v bistvo problema – to je neustrezen sistem (zaradi katerega je bilo treba npr. za odprtje gradbišča v tujini potovati v Beograd po soglasja več kot stokrat), pač pa so se omejevale na posledice (težek položaj posameznih panog, napačna gospodarska usmeritev, nerentabilnost, draga in neekonomična organiziranost dela, investiranje ne glede na potrebe in možnost). Veliko je bilo tudi medsebojnih obračunavanj na račun starih zamer. Skratka, boj za prevlado v vrhu, konflikt med zagovorniki »preizkušenega modela« na eni, ter reformatorji, ki so želeli samoupravni socializem prilagoditi zahodnemu (tržnemu) gospodarskemu modelu na drugi strani, je zaradi nerazpoznavnosti bistva konflikta ostal v okviru »klasične« srorealistične čistke, ki je v Sloveniji imela za posledico zamenjavo dvainštiridesetih vodilnih ljudi (pet v upravi in sedemintrideset v gospodarstvu) ter še nadaljnjih dvaintrideset »v postopku«, partijsko kaz-

⁶⁵ Predelava in izvajanje pisma IK CK ZKJ, seje IK CK ZKS III/15 ZA CK ZKS.

⁶⁶ Prav tam, str. 4.

⁶⁷ Osnovne organizacije in negativni izpadi, prav tam.

novanih dvesto osem (petinsedemdeset izključenih) in trinsedemdeset v postopku, dvajset sodno preganjanih in enega v zaporu.⁶⁸

K intenzivnosti kampanje je veliko prispeval že omenjeni govor Tita 6. maja 1962 v Splitu potem, ko je odprl gradbišče za hidrocentralo v Omišu. Pred 150.000 ljudmi je za težave v državi obtožil subjektivne dejavnike (objektivni naj bi bili v glavnem premagani), zlasti napake pri delu vodilnih ljudi. Kritiziral je mnenja, da zaradi decentralizacije in demokracije komunisti nimajo ne pravice in ne dolžnosti, da odgovarjajo za notranji razvoj države. Poglavitno slabost je videl v nebudnosti komunistov, ki so »nekako izgubili iz rok svojo vodilno vlogo.«⁶⁹ Kritiziral je pretirano investiranje, napake v planiranju in delitvi sredstev, bančni sistem, razpore v plačah, razsipanje deviznih sredstev, potovanja v tujino, podkupovanje vodilnih ljudi, naraščanje cen, visoke marže, lokalno zaprtost, slabosti v zunanji trgovini in kmetijstvu, poslovanje dela direktorjev, pojave nacionalizma in šovinizma; vse, kar je bilo predmet obravnave na seji IK CK ZKJ in potem kampanje na terenu. Obljubil je spremembo zakonodaje, ki naj bi te anomalije odpravila.

Kaj je Staneta Kavčiča (če se vrnemo k njegovi drobni, a ne nepomembni opombi) navdalo z optimizmom, ni popolnoma jasno. Tudi tam, kjer je (sicer slikovito) govoril o demokraciji in političnem sistemu, ni nobenih znamenj, da se je odločil v prid reformni usmeritvi. (»Ne morem seveda govoriti proti demokraciji, toda demokracija se mora vendarle razvijati nekako manj cikcakasto, kot se je razvijala pri nas. Sicer je tako, da je enemu demokracija bog, drugemu pa vrag. Zato je to treba spraviti v sklad, tako, da bo demokracija enaka za vsakogar«).⁷⁰ Določeno zagotovilo je sicer dajala njegova izjava, da »moramo ustvarjati svojo zgodovino, svojo jugoslovansko socialistično zgodovino, enotni tudi v prihodnje, ne da bi posegali v nacionalne pravice posameznih republik, da goje svoje tradicije, ne na škodo, temveč v interesu celotne skupnosti, zaradi medsebojnega dopolnjevanja.«⁷¹

Toda že Titovo priznanje, da je bilo delo z načrtom nove ustave zaradi kočljivosti treba odložiti do jeseni kaže, da se jeziček na tehtnici še ni premaknil v nobeno smer, kar pa je ob tedanjem razmerju sil šlo v korist partijskih konservativcev. Na to poleg razprav o ustavi opozarjajo tudi drugi dogodki v letu 1962.

III

Utesnjenost političnih razmer, ki se iz povedanega dajo razbrati, gotovo ni predstavljala ugodnega okvira za ustavne razprave. Na oblikovanje nove ustave (1963) pa je poleg zaostrovanja političnih razmer in razdvojenosti pri iskanju izhoda iz krize v precejšnji meri vplivala tudi prepričanost v vsemogočnosti (samoupravnega) političnega sistema, ki naj bi nadomestil nekatere »vmesne« stopnje odločanja oz. organiziranosti, zlasti državnost republik in avtonomijo pokrajin kot najbolj izrazitih atributov narodne suverenosti. Neke vrste »totalno« (vertikalno in horizontalno) samoupravljanje, organizirano od komune do federacije, zasnovano na socialistični »zajednici« in oblasti delavskega razreda, naj bi bilo zagotovilo za demokracijo in upoštevanje vseh človekovih pravic, vključno z narodnimi. Obrambni mehanizem posameznih narodov, ki ga je predstavljala državnost republik in avtonomnost pokrajin, naj bi torej zasenčil nekaj splošnojugoslovanski socialistični politični sistem.

Protislovje med »splošno« decentralizacijo (npr. državnega aparata) in federalizmom pa je opazno že veliko prej, saj je ustavni zakon iz leta 1953 federativni element z ukinitvijo zbora narodov kot samostojnega skupščinskega zbora (inkorporacijo skupine poslancev s posebnimi pravicami, »če je to potrebno« v zvezni zbor) bistveno oslabil. Ustavna določila seveda niso mogla zaustaviti rasti dejanskega vpliva posameznih federalnih enot v Beogradu, so ga pa občutno ovirala, tako da bi moralo biti v bolj demokratični atmosferi, kot pa je bila v začetku šestdesetih let, to protislovje odpravljeno. Dejansko je, kot je znano, ustava iz leta 1963 pri uveljavljanju pravic narodov in narodnih manjšin (ki postanejo »narodnosti«) storila celo korak nazaj, saj je obe (resda sedaj medsebojno izenačeni) avtonomni pokrajini opredelila zgolj kot družbenopolitični skupnosti, republikam pa celo dala možnost, da na območjih

⁶⁸ Prav tam, konkretni ukrepi v zvezi z izvajanjem pisma (18. maja 1962).

⁶⁹ Omogočiti moramo normalen in pravilnejši razvoj v naši izgradnji. Delavska enotnost 19. maj 1962, str. 202.

⁷⁰ Prav tam, str. 205.

⁷¹ Prav tam, str. 206.

s posebno nacionalno sestavo ali »z drugimi posebnostmi« same ustanovljajo avtonomne pokrajine.

Čeprav je bila prvotna zasnova ustave (zahtevo po spremembi je postavil Kardelj na kongresu SZDL aprila 1960, javne priprave pa so se začele dobro leto kasneje) »zelo radikalna«, je kasnejši razvoj dogodkov »neizbežno narekoval nekatere kompromise, odstopanja in polovične rešitve. V tem pogledu so objektivna situacija v Jugoslaviji, ki je bila tedaj še zelo heterogena, kakor tudi nekatera zastarela subjektivna pojmovanja, napravila svoje. Kompromisi so bili neizbežni. Poleg tega je bila težava tudi v tem, da so si politični ljudje morali pri izdelavi besedila pomagati s strokovnjaki, to se pravi s pravniki, ti pa so se praviloma zelo težko osvobodili svojih juridičnih državitvornih pogledov v zvezi s tem problemom . . . Poleg tega so bila tu še nekatera druga vprašanja, glede katerih je bilo popolnoma jasno, da še ni dozorel čas, da bi jih uredili drugače. Tu mislim na planiranje, na položaj notranje uprave in vojske, zunanjo politiko in odnose med federacijo in republikami.«⁷²

Iz drugega dela citata (prvega bomo še nekoliko pokomentirali) je jasno, kako ozki so bili okviri za ustavno razpravo in zakaj so v osnutek prišla zgolj »načela o delavskem in družbenem samoupravljanju, dohodku, nagrajevanju po delu, komunalnem sistemu, osnovah političnega sistema«. Vse to »je bilo že tedaj v praksi tako živo postavljeno in je prestalo svoj prvi izpit, da je bilo glede tega v novi ustavi nemogoče karkoli slepomišiti.«⁷³

Politična kombinatorika, h kateri je svoje doprinesel tudi »spomladanski udar 1962«, je močno vplivala na oblikovanje republiških ustav, ki bi po internem dogovoru v vrhu morale biti prirejena kopija zvezne. Čeprav so bile ambicije slovenske ustavne komisije večje in so izhajale iz tega, »da so republike osnova vsedržavne suverenosti in osnovnih načel družbene ureditve«⁷⁴ pa sta, kot je temu elegantno rekel Kavčič, »trezen razum in pravi občutek za trenutno situacijo . . . morala zmagati nad čustvi in nad pogledom v bodočnost.«⁷⁵ (Politiki so ta kompleks v naslednjih letih v korekcijah te ustave in pisanju nove obilno nadoknadili in vrstni red citirane Kavčičeve ugotovitve krepko obrnili v prid utopičnega »pogleda v bodočnost« – op. B. R.). Ker se je politika (po Kavčičevi interpretaciji) iz oblikovanja ustave umaknila, so pravniki ustvarili »čisto situacijo«, to je, degradirali so pomen položaja republik, oz. republikam odrekli osnovne suverene in državitvorne pravice. »Nejasna situacija«, ki se je zavzemala za prepletanje kompetenc federacije, republike in družbenega samoupravljanja, je bila tako zapostavljena. Ker pa je bil osnutek slovenske ustave kljub hudim časom vendarle preveč podrejen centralizatorski vlogi federacije, so se politiki skupaj s pravniki lotili popraviljanja, vendar naj bi tudi v teh razpravah nekateri pravniki (dr. Maks Šnuderl), še vedno zagovarjali » . . . nekatera stališča, ki so zlasti mene osebno zelo spominjala na nekdanjo ureditev stare Jugoslavije in na take rekvizite, ki so govorili o troedinem narodu, o bogu in kralju.«⁷⁶ Po teh popravkih je Kavčič kritiko pravnikov omilil oz. diferenciral in nekatere tudi pohvalil, vendar osnutek ni bil kaj dosti boljši (ali pa se je ocena političnih razmer spremenila), tak, da jim je celo vedno previdni Kardelj očital, da niso bili ravno revolucionarni.

Kavčičeve ocene tedanjih razmer in osebnih izkušenj pri pisanju ustave so brez dvoma tehtne (s precejšnjo rezervo do ocen »krivde« pravnikov, ki očitno kaže »oprati« politike), vendar je treba reči, da vsi in povsod le niso ponižno sklanjali glave pred vnaprej določenim konceptom.

Tako je npr. dr. Leon Geršković v tem času (ob sklicevanju na prednačrt zvezne ustave in Kardeljevo obrazložitev) kritiziral dr. Maksa Šnuderla in dr. Radomira Lukića zaradi negiranja suverenosti in državnosti republik, dr. Jovana Đorđevića pa zaradi zaobhajanja problema narodne suverenosti in zanikanja pojma državne (republiške) suverenosti oz. njene zamenjave s »suverenostjo delovnih ljudi«. Njegovo zavzemanje za narodne pravice in državnost republik ter obsojanje tendenc, da bi se nacionalnost kot element skupnosti zamenjala z »jugoslovansko nacijo«, je šlo celo tako daleč, da je tedaj uveljavljen način sprejema-

⁷² Stane Kavčič: Spopad (II.), Teleks, 21. 1. 1988, št. 3, str. 17.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam, str. 18.

nja ustave (najprej zvezna, nato republiške) celo izenačil z obratno potjo. Čeprav se mu je prvi način zdel praktičnejši, ker se tako »najprej skupaj ugotovijo principi družbene ureditve«, pa bi se po njegovem ti principi lahko »ugotovili tudi z usklajevanjem republiških ustav.«⁷⁷ Uveljavljeni princip pa kljub temu ne bi smel imeti za posledico (ki jo je potem dejansko imel – op. B. R.), »da se republiške ustave sprejemajo samo formalno in da nimajo pomena za konkretne odnose.«⁷⁸

Seveda te primerjave lahko služijo zgolj za ilustracijo, kritična analiza celotne ustavne razprave bi terjala posebno študijo z analizo dela zvezne in republiških ustavnih komisij, posvetov in strokovnih polemik ter vsega drugega, kar k temu pač spada. Gerškovića smo citirali predvsem zato, da bi pokazali, kako je bila možnost drznejšega pristopa kljub vsemu bolj odprta, kot jo prikazuje Kavčič. To pa nas ne navaja k sklepanju, da tedanji slovenski politiki (vključno s Kardeljem) zanj niso imeli dovolj poguma. Bolj verjetno je, da se jim je zdelo pomembnejše doseči politično prevlado (kar je pomenilo predvsem prepričati Tita) v jugoslovanskem vrhu, pisanje (spreminjanje) ustave, ki je tako ali tako veljala bolj deklarativno (vsekakor pa manj kot npr. odločitve izvršnega komiteja CK ZKJ oz. Tita), pa je bilo v jugoslovanski praksi moč doseči tako rekoč kadarkoli.

Tito pa je še vedno nihal. 23. julija 1962 je na četrtem plenumu CK ZKJ v zaključni besedi govoril o »nepravilnem pojmovanju decentralizacije«, ki je po njegovem ne more biti »v ekonomiki v nobeni deželi«, v samoupravljanju je videl »kvas jugoslovanskega gibanja«, zavzel pa se je tudi za širitev tovarn (rafinerij, železarn), ker naj bi majhna podjetja ne mogla uspešno nastopati na zunanjem tržišču. To je letelo predvsem na težnje, da si vsaka republika zagotovi čimveč sredstev iz proračuna, ne glede na to, ali so investicije smotrne ali ne. Izvozno perspektivo je videl v sodelovanju z deželami v razvoju (čeprav naj bi navezovali stike tudi z zahodnimi podjetji, še posebej pa naj bi si prizadevali za kooperacijo s socialističnimi deželami). Obenem je Tito čutil potrebo, da se brani pred kritikami zaradi dajanja kreditov: »Ko smo potovali v Afriko in Azijo, smo nekaterim deželam obljubljali in dajali investicijske kredite v znesku več milijonov dolarjev. Opazil sem, da je bilo zaradi tega godrnjanje. Govorili so, kako da lahko drugim dajemo kredite, ko pa še sami nimamo dovolj. Če pa ne damo, bomo imeli manj. Dajanje kreditov je naša perspektiva, če se želimo industrializirati, tem prej, če smo se že danes zadošili v mnogih stvareh in nimamo ventila v tujini.«⁷⁹

Kljub podpori velikim investicijam v nerazvitih delih države (železarnam v Skopju in Črni gori) pa je Tito kot izkušen politik velike apetite po centraliziranih investicijskih sredstvih, ki so šla predvsem na račun razvitejših delov države, skušal brzdati in vsaj malo upoštevati tudi interese druge strani: »Ne moremo zdaj zahtevati, naj Slovenci ostanejo tam, kjer so bili leta 1941, dokler se vse republike ne dvignejo na ta nivo, ampak moramo tudi njim omogočiti, da še bolj napredujejo, če hočemo, da imamo od njih večjo korist. Več ko bo imela Slovenija, več bo lahko dajala tudi drugim.«⁸⁰

Očitna ideološka zaostritev je opazna v Titovi kritiki kulturnega življenja (o čemer so razne ideološke komisije v tem letu večkrat razpravljale, na plenumu pa Petar Stambolić kot tedanji partijski ideolog, kjer je po njegovem liberalizem šel predaleč: »Seveda nočemo soliti pameti književnikom in jim določati, kaj morajo pisati, nikomur pa ne bomo dovolili, da bi pisal nesmisel ter karikiriral in iznakaževal naše družbeno življenje. Ne bomo dovolili, da bi kdo sejal razdor, nacionalno nestrpnost in šovinizem, kar se včasih dogaja tako v našem šolstvu kakor na drugih področjih družbenega življenja.«⁸¹

Plenum, podobno kot marčna seja IK CK ZKJ, zaradi prevelikih razlik, molka ali prosplošnih razprav, konkretnih sklepov ni mogel sprejeti, zato je Tito predlagal, naj zaključki vsaj pokažejo, »kaj želimo in kaj hočemo doseči v naši deželi, kakšen naj bo naš prihodnji

⁷⁷ Dr. Leon Gerškovič: O republiški ustavnosti, Naša stvarnost št. 2, februar 1963, str. 127–137.

⁷⁸ Prav tam, str. 132.

⁷⁹ Josip Broz Tito: Celovita jugoslovanska integracija mora temeljiti na proizvajalcih, Delavska enotnost (Pogovori 62), 4. avgust 1962, str. 331–337.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Prav tam.

gospodarski razvoj, kaj moramo storiti, da se bo naša dežela in njeni narodi razvijali tako, kakor sami želimo, in da bomo napredovali čim hitreje.«⁸²

Ob razrepu med iskanjem – niti ne več optimalne, pač pa vsaj zadovoljive – rešitve, ki naj bi premostila konflikt med integralnim jugoslovanstvom in zahtevami po večji samostojnosti posameznih federalnih enot, je Tito v drugi polovici leta 1962 začel še bolj poudarjati tisto, kar naj bi bilo vsem skupno, to je socializem. Vsi jugoslovanski narodi bi po njegovem morali delovati v tej smeri, »v smeri graditve socializma, v smeri graditve pravih socialističnih odnosov.«⁸³ Temu bi morala služiti tudi kultura (od tod ideološka ofenziva, ki smo jo omenili). Pisateljska tematika bi morala biti splošnojugoslovanska, kulturno življenje nasploh pa na takih temeljih, da bo »čedalje bolj vodilo h krepitvi naše socialistične skupnosti«, saj, kot je dejal Tito, »ustvarjamo splošno jugoslovansko socialistično kulturo.«⁸⁴

To pretirano zatekanje k odrešilni skupni socialistični točki pa se ni zaustavilo pri kritiki »negativnih« pojavov v kulturi, pisanju »delavske« oz. »samoupravne« ustave in napovedovanju, da bo razredni interes delavcev poskrbel za integracijske procese v jugoslovanskem gospodarstvu (če se mu že politični interesi posameznih republik upirajo), pač pa je jugoslovansko politično barko zapeljal tudi v nevarne blokovske politične vode, iz katerih se je v še ne tako davnih informbirojevskih časih le stežka izmotala.

Že v času beogradske konference neuvrčenih septembra 1961 je Tito v govoru izrazil nenavadno razumevanje za sovjetske jedrske poskuse (čeprav so prav na dan odprtja srečanja v Sovjetski zvezi izvedli jedrsko eksplozijo), medtem ko je Jugoslavija podobne poskuse na Zahodu obsojala. Okrepljeni partijski in državni stiki so se odražali tudi v izmenjavi delegacij. Tako je sovjetska delegacija pod vodstvom predsednika Prezidijskega vrhovnega sovjeta ZSSR Leonida Brežnjeva konec septembra in v začetku oktobra 1962 v Jugoslaviji preživela deset dni, jugoslovanska delegacija pa je bila pod vodstvom Josipa Broza-Tita v Sovjetski zvezi decembra sedemnajst dni. Čeprav je bil obisk »zaseben«, pa to za pogovore na vrhu očitno ni veljalo, saj so bili v javnosti zelo propagirani in ocenjeni kot izčrpani in pomembni, poudarjena je bila precejšnja enakost v pogledih na meddržavne in mednarodne odnose, Tito pa je v Moskvi celo izrekel (sicer kasneje zelo »izpiljeno« opozorilo) »da ni dvoma o tem, na čigavi strani bomo v primeru vojne.«⁸⁵

Med »uvrščene« ocene iz tega časa sodi po mnenju Popovića tudi ostra Titova ocena (izrečena med obiskom v Alžiriji) Zahoda kot »agresivnega imperialista« – brez omembe vzhodnega bloka. To približevanje Sovjetski zvezi na škodo odnosov z Zahodom (pred katerim je svaril tudi tedanji ambasador v Moskvi Veljko Mićunović) je imelo tudi notranje-politično dimenzijo. Kazalo se je na različne načine, med drugim s kritiko zunanje politike sekretariata za zunanje zadeve, ki ga je vodil Koča Popović (ta je krepitev zlasti partijskih vezi s SZ v imenu socializma kot skupnega cilja imel za oddaljevanje od neuvrčenosti). Sekretariat so obtoževali, da se bavi s »kombinatoriko« (tudi Tito je sprejel tako oceno) in da ne gre v korak z »novo klimo« odnosov z Moskvo. »Sipovska usmeritev« in »pragmatizem« diplomacije naj bi po teh ocenah odstopala od partijske linije.⁸⁶

Višek te »partijske« usmeritve na področju mednarodnih odnosov je predstavljal sestanek v CK ZKJ, ki ga je vodil Aleksandar Ranković, na katerega je bil Popović sicer povabljen, vendar brez predhodnega posvetovanja, čeprav je (prav tako brez njegove vednosti) imel uvodno besedo njegov pomočnik Dušan Kveder. Po Popovićevev pričevanju je bil sestanek organiziran zato, da bi njega postavili na zatožno klop, ali vsaj omejili njegov vpliv, obtoževali pa so ga, da skorajda zapušča neuvrčenost, kot jo vidi in razlaga vodstvo partije.

Čeprav navedeni podatki temeljijo zgolj na spominskih zapisih Koče Popovića, pa v glavnem verjetno držijo, kar ne nazadnje potrjuje širši politični kontekst, ki smo ga obravnavali. Pričevanje podkrepljuje tudi spraševalec Nenadović s podatkom (ki ga posredno – z ohranjevanjem

⁸² Prav tam.

⁸³ Josip Broz-Tito: Ustvarjamo splošno jugoslovansko socialistično kulturo (zaključne besede na skupnem zasedanju zvezne skupščine in zveznega odbora SZDL o predodstnutku ustave), Delavska enotnost (Pogovori 62), 20. oktober 1962, str. 424–426.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Aleksandar Nenadović: Razgovori Kočom, Globus, Zagreb, 1989, str. 134.

⁸⁶ Prav tam, str. 25.

nim spremnim dopisom – potrjuje tudi vir iz ZA CK ZKS), da je vodstvo ZKJ po obisku v Sovjetski zvezi razpravljalo o rezultatih »krajšega oddiha« in sprejelo zaključke, namenjene partijskim forumom po vsej državi, v katerih se med drugim zahteva »isterivanje antisovjetizma iz glava naših kadrova«.⁸⁷

Navidežno »status quo« oz. »remi« stanje, kakršno je v jugoslovanskem vrhu zavlдалo po konfliktu v letu 1962, je šlo v resnici v korist zagovornikom »trde« variante socializma. Nihanje med Rankovićem in Kardeljem (če stvari personificiramo in močno poenostavimo) naj bi se po mnenju Dušana Bilandžića že v naslednjih mesecih nagnilo v prid slednjega, vendar je, kot vemo, do obračuna z Rankovićem prišlo šele štiri leta pozneje. Kardelj naj bi svoj koncept reform razložil že prej, leta 1965 (ob navzočnosti Rankovića), in zanj dobil podporo. Reforme naj bi onemogočile odločanje ozkega kroga ljudi (»nas deset tukaj«), preprečile na eni strani težnje po centralizaciji, ki naj bi jih podpirali v BiH, Črni gori in Makedoniji iz želje po čim večji pomoči federacije, na drugi strani želje po čim večji samostojnosti v Sloveniji in Hrvaški, in na tretji hegemonistični liniji v Srbiji. To naj bi omogočilo miren razvoj Jugoslavije po odhodu voditeljev revolucije.⁸⁸

Če izhajamo iz predpostavke, da je ta Bilandžićev podatek točen in pustimo ob strani, koliko so na Rankovićev odhod vplivale tudi zamere zaradi (resničnega ali domnevnega) prisluškovanja Titu, je treba ugotoviti, da se kljub (morebitni) verbalni opredelitvi ta koncept ni nikoli v celoti uresničil. Ponesrečen poskus gospodarske reforme je sicer zamenjala reforma federacije konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, ki pa jo je bilo treba »plačati« s porazom liberalizma in ponovno zaostreno partijsko kontrolo vseh področij družbenega življenja. Sočasne korenite spremembe političnega sistema, odnosov v federaciji in same partije, ki bi v prvi vrsti terjala odpoved političnemu monopolu, tedanje vodstvo ni bilo zmožno izvesti. Tedanja dilema ZKJ je zato v dobršni meri tudi današnja dilema. Vendar z določeno razliko, ki jo je kriza izostrila: prihodnost mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji je vedno manj odvisna (zgolj) od nje in njenih (danes javnih in tudi »v živo« prenašanih) konfliktov.

⁸⁷ Prav tam, str. 27. Nenadović, ki je tedaj opravljal funkcijo pomočnika glavnega urednika Politike, je dokument bral skupaj z urednikom Danilom Purićem v CK ZK Srbije, dal pa jima ga je Dragoslav Marković.

⁸⁸ Neavtoriziran magnetogram s seminarja za učitelje 5. in 6. decembra 1985 v Mariboru, predavanje dr. Dušana Bilandžića.